

„Megnehezedett az idők járása fölöttünk”

Az I. világháború a korabeli könyvtári szaksajtóban

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella

Bevezető gondolatok az I. világháború egyik mikro-történelmi vetületéhez

A történettudományi szakirodalomban egy-egy korszak átfogó és minden részkérdésre kiterjedő (akár többkötetes) monografikus feldolgozásai mellett jelentős használati értékkel, logikai és közösségi relevanciával bírnak az ún. „mikro-történelmi” feldolgozások is, amelyekben a köztörténelemnek csak az élet kisebb területein jelentkező hatásait mutatják be a szerzők. A mikro-történelem határait meg lehet vonni földrajzilag, vagyis a kutatás csak valamely régióra, településre fókuszál, vagy vezérszempontról választható egy jelenség, egy meghatározott történelmi személy sorsa vagy hatása, de akár egy szakmának a korabeli kihívásokra adott válaszai, reakciói szintén érdekes összegzést ígérnek.¹ Jelen dolgozat is „mikro-történelem”; témája az I. világháború megjelenése a könyvtári szakfolyóiratokban, vagyis az események következményeinek bemutatása, az aktuálissá vált szakmai kérdésekre keresett vagy adott válaszok ismertetése. Terjedelmi okok miatt azonban a

feldolgozott források körét úgyszintén mikroméretűvé kellett csökkenteni: el kellett tekinteni a konkrét témakör nem túlzottan bőséges, de kétségkívül számos fontos publikációt, akár monográfiát is magában foglaló szakirodalomnak áttekintésétől, és csak a korszak (1914 és 1918 között, illetve a háborút lezáró trianoni béke kapcsán az 1922-ig terjedően) megjelent hazai könyvtári szaksajtóban publikált közlemények vizsgálatának eredményei olvashatók a következő oldalakon.

A magyarországi könyvtári szaksajtó az I. világháború időszakában

Az I. világháború alatt –, illetve tulajdonképpen Pogány György korszakolását² elfogadva, az 1907 és 1919 közötti rövid időszakban – kifejezetten könyvtári és országos szakfolyóiratból három létezett Magyarországon: a *Magyar Könyvszemle*, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* és a *Könyvtári Szemle*. Az 1876-ban indult Magyar Könyvszemle (MKSZ) ekkor alcíme szerint A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széché-

nyi Könyvtárának közlönye, kötődése kifejezésre jut megnevezésében, szerkesztője pedig *Gulyás Pál*, aki 1916-tól a hazai könyvtárügy országos koordináló szervezetének, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének (MKOF) munkatársa.³ A lap profilja történeti jellegű, leginkább írás-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti írások jelentek meg benne, de szervezeti kapcsolata magától értetődően megmutatkozott a közölt írások tematikájában, és tudatosan biztosított publikációs teret a Széchenyi Könyvtár munkatársainak, illetve tette közzé a bibliotéka évnegyedes és éves jelentéseit.

1907 és 1919 ősze között a hazai könyvtári világ igazán „hivatalos” orgánuma a Múzeumi és Könyvtári Értesítő (MKÉ), a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának lapja. A könyvtári és muzeológiai tanulmányok mellett a kiadvány a terület közlönyeként is fungált, itt jelentek meg a kulturális intézmények éves állami dotációjáról készült tervezetek, a vonatkozó döntések, a támogatott szervezetek, egyesületek jelentéseinek szemléi, valamint az MKOF ülésein készült jegyzőkönyvek.

A vizsgált korszakban a harmadik a Könyvtári Szemle (KSZ), mely szervezetileg ugyan a *Szabó Ervin* vezetése alatt álló budapesti Városi Nyilvános Könyvtár égisze alatt jelent meg *Lantos Adolf* könyvkiadó, könyvkereskedő és antikvárius kiadásában, hatása azonban nem csupán a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár olvasói és munkatársi körére terjedt ki, hanem 1913-as indulásakor *Könyvtárak, olvasók és könyvgyűjtők félhavi* (később már havi) *értesítőjeként* került a hivatásos vagy amatőr bibliofilek kezébe. Utolsó száma 1917-ben hagyta el a sajtót, és a hatodik, 1918-as évfolyam helyett a *Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re* címmel látott napvilágot. A KSZ arculatát a könyvtár és a könyvgyűjtés kettős tematikája jellemezte, hangvételében, ítéleteiben pedig a MKOF ellenzékének tekinthető, ami sajátos kérdésselvetésében, illetve több esetben a másik két orgánum cikkeivel vitába szálló írások közlésében nyilvánul meg. Mindháromról elmondható, hogy az önálló dolgozatok, cikkek mellett a könyves és könyvtári hírekről, eseményekről is beszámol-

tak, válogatva recenzeálták a hazai és külföldi szakkönyveket, ezen felül az MKSZ és a KSZ rendszeresen szemlélte a külföldi szakfolyóiratok legfontosabb publikációit.

Az I. világháború a három szakfolyóirat anyagában

Az I. világháború, a megváltozott háborús gazdasági, társadalmi viszonyok és a harci cselekmények több ponton is megváltoztatták a három röviden ismertetett szaklap tematikáját, ahogyan az események is átalakították a háború ország életét.

„*Megnehezedett az idők járása fölöttünk [...]. Az európai s ez órában a kerek föld csaknem minden országára s népére kiterjedő véres háborúnak kultúra-világot-törő vihara velünk is érezteti sorvasztó hatását [...]. Küzdünk és harcolunk a szellemi munka s az anyagi áldozat ama készségeivel, amikhez mi az erőt saját férfiúi lelkiismeretünkől, a fokozottabb mértékű kötelességteljesítés tudatából és az állam által nekünk nyújtott anyagi eszközökből merítjük [...]. Mert valóban a lét és nemlét kérdése van most kockára vetve abban a világfelforgató küzdelemben, amelyben a kultúra örökös szegényére kultúrnemzetek is fegyvert ragadtak a jog, az igazság és az erkölcs szavának elnémitására*” – írta *Mihalik József* múzeumi és könyvtári főfelügyelő a háború kitörése után az első *Értesítő* bevezető cikkében.⁴

A könyvtári lapok témái közé bekerült a bevo-nultakról és a könyvtárak, valamint a könyvtári szakfolyóiratok, az egész könyves világ háborús működéséről való tudósítás; beszámolók jelentek meg a harcok során megsérült, megsemmisült vagy akár csak veszélybe került hazai és külföldi bibliotékák sorsáról, de a harci cselekmények – az intézményi működés egyre nehezebbé válása mellett – számos könyvtártudományi kérdést is felvetettek. A nagykönyvtárak világszerte ún. háborús gyűjteményeket hoztak létre, amelyekbe különleges dokumentumtípusok – például újságkivágatok vagy fényképek – is bekerültek; a könyvtári rendszer újabb feladattal gazdagodott, nevezetesen a katonák olvasmá-

nyokkal való ellátásával, a sebesült vagy beteg honvédek könyvhasználata viszont magával hozta a könyvek fertőtlenítésének szükségességét, illetve a harci gázok bevetése után mindkét szemük világát elvesztettek számára a Braille-írásos gyűjtemények problémáját. A történelmi környezet tükrében új megvilágításba került a nemzeti kérdés, és könyvtárelméleti gondolkodásra indított például a háborús vagy békeparti propagandához való intézményi viszonyulás. Mindamellet már a háború éveiben felvetődött a jövő kérdése, milyen társadalmi változások fognak majd bekövetkezni a háború után, illetve mi lesz a könyvtárak feladata a bizonytalanságban megváltozott helyzetben. A Magyar Könyvszemlében, mint a háborút lezáró trianoni békeszerződést megérő egyetlen szaklapban teret kapott a szomorú aktualitás: az ország könyvtári vagyonában (is) bekövetkezett hatalmas veszteség.

A Magyar Könyvszemle és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő évente adott összegzést a hadbavonult tisztviselőkről, hiszen a háború magától értetődően hatással volt a nép-, közművelődési, tudományos és egyleti könyvtárak, múzeumok, múzeum- és közművelődési egyesületek személyzetére, mert az akkor még leginkább férfiakból álló könyvtári és múzeumi munkatársi gárda számos tagja vett részt a harcokban, mentesítést szerezni csak viszonylag kevés esetben lehetett. Egyik becslés szerint a történelmi Magyarország területéről 3,4–3,5 millió besorozott katona vett részt a háborúban,⁵ a hadbavonult katonák könyvtárosokra vetített adatait a következő táblázat próbálja meg rendszerezni a három kiadványban elszórtan, nem teljes rendszerességgel és következetességgel közölt kimutatások alapján.⁶

	Hadbavonult	Meghalt	Fogságba esett	Sebesült	Eltűnt	Kitüntetést kapott
1914⁷	Nagykönyvtárakból: 53, a MKOF-tól 3	Részletezett adatokat a folyóiratok nem közöltek				
1915⁸	9 nagykönyvtár-ból: 68	6	4	11, felmentést kapott: 1	1	2
1915. ápr. 1-jéig⁹	Népkönyvtáros: 251, MKOT intézményi könyvtári munkatárs: 105	16 + 2	27	45	1	21
1914-1916¹⁰	Egyetemi Könyvtárból: 18					
1916 ápr. 1. után¹¹	Népkönyvtáros újabban: 80	5	6	6	1	5
1917¹²	Népkönyvtáros újabban: 69, összesen: 400	21, összesen 33 és 1 meghalt	21, összesen 54	23, összesen 70, megbetegedett 1, rokkantként elbocsátva 7	1, összesen 2	kitüntettek 33, összesen 59
1917 végén¹³	Népkönyvtáros: 405	32	55	79, felmentett 38, rokkantként elbocsátva 11, állományon kívül helyezett 1	4	59

Az utolsó háborús esztendő vonatkozó adatait az MKSZ későbbi évfolyamaiban sem közölte, az MKÉ az 1918. 3–4. összevont füzetével szűnt meg, igaz ugyan, hogy megjelenése átcsúszott 1919 őszére, de tartalmában nem egészült ki.

A KSZ országos személyzeti adatokat korábban sem szolgáltatott, és 1918-ban már megváltozott formában került az olvasók kezébe.

Az intézmények háborús működéséről az MKSZ, illetve az MKÉ közölt jelentést vagy hosszabb-

rövidebb összefoglalást egyrészt a nagykönyvtárakról, másrészt pedig a Főfelügyelőség alá tartozó kulturális intézményekről.

Általánosságban elmondható, hogy a háború kitörése az 1914/1915-ös költségvetési év elején érte el a könyvtári és múzeumi világot. A népkönyvtárügy számára meglévő 142 000 koronából 132 000-et, a tudományos könyvtárak 307 500 koronás büdzséjéből pedig 160 000-et utalt vissza a Főfelügyelőség az államnak, más forrásokkal együtt az éves keret összesen 90%-át.¹⁴ Az államsegély drasztikus lecsökkenése, illetve elmaradása szinte megoldhatatlan problémák elé állította a gyűjteményeket. Nem volt keret az állománygyarapításra, és anyagi hiányok keletkeztek vagy görgetődtek a már elindított folyóirat- és könyvelőfizetések miatt, illetve több könyvesházban sem volt elegendő forrás a fűtésre, világításra vagy akár a munkatársak további alkalmazására. A Főfelügyelőség a pénzhiány ellensúlyozására javasolta a duplumok eladását vagy elcserélését.¹⁵

A béke utolsó hónapjaiban, illetve a világháború kezdetén több könyvtár épületének építési, bővítési, javítási munkálatai még folytak, sőt 1915/1916-ig még új könyvpaloták átadására is sor került, de mivel a mozgósítás során a munkásokat szintén behívták, sok helyen félbemaradtak az építkezések. A kollekciók meglévő termeit, néha egész épületeit számos esetben hadikórházi vagy esetleg iskolai célokra foglalták le, így a szolgáltatás lehetőségei ebben a tekintetben is korlátozódtak.

A könyvtárosok bevonulása az általában egy-egy személyes népkönyvtárak működését teljesen lehetetlenné tette; voltak települések, ahol a behívott munkatárs helyettesítése – leginkább feleségek, női alkalmazottak segítségével – még megoldható volt, de a MKOF adatközlése szerint számos könyvtár kényszerült könyvtárkezelő hiányában bezárni a háborús években. 1914-ből 153, 1915-ből 167, 1916-ból pedig 139 ilyen könyvesházzal jelentek meg adatok¹⁶, de a háború utolsó éveiről egyik lap sem közölt ilyen kimutatást.

Főként a Felvidéken és Erdélyben a harcok közelebbe és fenyegetése akadályozta a kiegyensúlyozott

könyvtári működést, a nagy hagyományú és nagy értékű bibliotékákat biztonsági okokból részben el kellett csomagolni és elszállítani, például Eperjesen, Kassán¹⁷, a gyulafehérvári Batthyaneumban¹⁸ vagy Máramarosszigeten¹⁹. A háborús fenyegetések a Főfelügyelőség elvi-elméleti munkájában szintúgy jelentős teret kaptak. Az 1915. január 16-ai ülésen Mihalik József vetette fel, hogy „*a jövőben emelendő múzeumoknál [a jegyzőkönyv szélesebb kontextusából következően ez a könyvtárépületekre is vonatkozott] nem volna-e helyes már azok megtervezésénél gondoskodni arról, hogy a múzeumok [és könyvtárak] épületeiben olyan rejtékhelyek készüljenek, amelyekbe veszély esetén legalább a legértékesebb tárgyak biztonságba helyezhetőek volnának*”.²⁰

A MKOF saját működési költségeit is csökkentette, még 1914-ben elhatározták, hogy kevesebb értekezletet tartanak, így a vidéki szakemberek útiköltségein lehetett spórolni, „*és a hivatalos utakat is redukálják, hogy az állami javadalommal takarékoskodjanak*”.²¹

A képviselőház pénzügyi bizottsága a pénzszűke miatt azt is felvetette, hogy a luxusnak számító magánkönyvtárakra adót vessen ki – tudható meg a Könyvtári Szemle 1916-os egyik híréből –, de „*elfelejtették megírni, hogy azok között, akiknek értékes könyvtárak van, akárhány akad olyan, aki nem tudja egész bizonyosan, hogy hol és mit fog estére vacsorázni*”.²²

A bibliofil könyvtárlajdonosok a háborús évek alatt ugyanolyan nehézségekkel szembesültek itthon és külföldön egyaránt, mint a könyveket nem birtoklók. A *Library Journal* ismertetett cikke szerint „*a háború alatt s főleg a háború után nagyon meg fog szaporodni a piacra kerülő értékes családi könyvtárak száma, mert a nehéz életviszonyok és vagyonejtőlódások a luxustárgyakat a piacra fogják kényszeríteni*”, és az amerikai kolléga felhívja a könyvtárak figyelmét, hogy igyekezzenek e kollekciókból saját hiányaikat pótolni.²³

Voltak azonban olyan könyvesházak is, amelyek a települések megnőtt lakosságával, a menekültek, katonák miatt magasabb kihasználtsággal dolgoztak, mint a békeévekben. (Jó példa erre

a losonci és a marosvásárhelyi városi könyvtár²⁴, vagy a nagyszombati Városi Közkönyvtár és Emléktár, ahol az olvasóterem nyitvatartását meg is kellett hosszabbítani.²⁵) A budapesti Városi Nyilvános Könyvtár „[1914] május[á]ban megnyílt olvasóterme a háború alatt érte csak meg, hogy órákon át teljesen meg volt telve ... [és ebben nagy szerepe volt annak, hogy] összegyűjtötte a könyvtár a háborúra vonatkozó irodalmat, sőt jegyzékben is kiadta”.²⁶

A könyvtárak nagy kihasználtságát okozó sok „nem honos” olvasó kapcsán viszont az a probléma vetődött fel, hogyan lehet visszaszerezni a hirtelen elvonuló menekülteknél vagy elvezényelt katonáknál maradt köteteket. Az MKSZ 1916-ban *Könyvtárak sorsa a világháborúban* címmel számolt be a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1915-ös évfolyamában közölt hírek alapján arról, milyen módszerekkel lehet a háborús károkat kivédeni. A javaslatok között az anyag elszállítása, boltozatos pincékben való elhelyezése is szerepelt. Ha azonban a katonák nem adták vissza a kikölcsönzött könyveket, a lembergi könyvtár – valljuk be, kissé megkérdőjelezhető – módszere került sorra, vagyis az elhagyott lakások „felkutatása”.²⁷

Nehezen lehetne letagadni, hogy a háborús pénzhiány is közrejátszott a MKOF, illetve a gyűjtemények finanszírozásának átalakításában, amelyről az MKÉ részletes dolgozatban számolt be.²⁸ A nagy ívű írásban vázolt reformok azzal kezdődtek, hogy *Jankovich Béla* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. május 3-ai 41.396. VKM számú rendeletében a népkönyvtárakat az ifjúsági egyesületeknek adta át.²⁹ Ez volt a feltétele a miniszter másik, 1915. június 15-én kelt 11.971 számú rendeletének, amely szerint a csak helyi jelentőségű gyűjtemények fenntartását „a társadalomra kellene hagyni”, és csupán azokat az intézményeket, regionális közművelődési szervezeteket és azok könyvtárait kell állami támogatásban részesíteni, melyek országosak, vagy legalább regionálisan nagyobb hatásúak. Ennek az intézkedésnek – mint minden reorganizációnak – magától értetődően voltak nyertesei és vesztesei is; már amennyiben a háborús esztendő közepette bármiféle nyereségről beszélni lehet.³⁰

Mindenek ellenére az ország bibliotékáiban több-kevesebb sikerrel folyt a munka: ahol a szolgáltatás nem volt lehetséges, de a személyzet szolgálatra készen állt, ott a belső, feldolgozó és tudományos tevékenységgel haladtak nagyobb mértékben. Ezt az is mutatja, hogy a háborús években úgyszintén szép számmal jelentek meg nyomtatott könyvtári katalógusok vagy szakkönyvek, a szaklapok pedig rendszeresen ismertették e kiadványokat.

Az I. világháború évei – legalábbis a három folyóiratban publikált híryanag alapján – 1916-ig nem hoztak jelentős veszteséget a magyar könyvtárakban.³¹ A lapok megrendülten adtak hírt ugyan több alkalommal is a külföldi nagykönyvtárak, pl. a löweni egyetemi, az antwerpeni városi és a reimsi érseki könyvtár pusztulásáról vagy a lembergi Ossolinski-gyűjtemény Szentpétervárra hurcolásáról³², mivel „aggódukk érték, az ellenséges földön levőkért is, mert a kulturális kincsek nemzetköziségét a világháború sem szüntetheti meg” – ahogy *Kőhalmi Béla* cikkében olvashatjuk.³³ Emellett az aktuális események szintúgy alkalmat adtak a történelem korábbi hasonló eseteinek ismertetésére. (Például az MKSZ és a KSZ vonatkozó cikkeiben.)

Mindazonáltal a világháborús években a folyóiratok és szerzőik helyzete sem volt rózsás; eklatáns példa erre *Braun Róbert*, a budapesti Városi Nyilvános Könyvtár munkatársa, és *Melich János* szláv filológus 1917–1918-as szópárbaaja. Braun *Bonkáló Sándornak A szlávok* c. füzetét ismertette a *Huszádik Században* Melich szerint meglehetősen felületes módon, és hangot is adott e nézetének az MKSZ hasábjain.³⁴ Braun válasza így szólt: „*Melich Jánosnak 1902-ben és 1908-ban e folyóiratban megjelent két bibliográfiájáról azért nem vehettem tudomást, mert Bonkáló könyvét illető kritikámat a harctéren írtam, ahol egyetlen irodalmi forrásom egy mögöttünk levő falu szlovén papjának könyvei voltak.*”³⁵

A mindhárom folyóirat terjedelemcsökkentésre és összevont számok megjelentetésére kényszerült, de a háború a könyvművészetben és a könyvek áraiban is éreztette hatását: a szépirodalmi könyvek drágulása 70%-os volt, a tudományosaké 200, a könyvkötésé minőségtől függően

120–190%-ig.³⁶ A könyvművészet aktuális helyzetéről a terület méltán elismert nagyjai, *Kner Imre*³⁷ és *Jaschik Álmos*³⁸ is megnyilatkozott a KSZ-ben. A bibliofilek fájdalját jól érzékelteti *Preisner Ignác* dolgozata³⁹ vagy *Baksa Kelemen Jonathan Swift* maró iróniájára hajazó írása, az *Üdvözlégy papírkötés!*, amelyben a következő mondatok olvashatók:

„*Ma drága és ritka az állatbőr, eltűnt a piacról. Csak emberbőr van. [...] nem ad szép kötést, túlzsiros, de nem kell olya finnyásnak lenni világháború idején. [...] Legfeljebb majd vihar után majd szépen elővesszük őket, s ha lesz hozzá szívünk és pénzünk, leszedjük a papírkötést és felöltöztetjük bőrbbe vagy vászonba. De addig muszáj tudni lemondani.*”⁴⁰

A (könyvtári) szakfolyóiratok az élet normális rendjének megbomlása mellett is egy hivatás művelőihez szóltak és szólnak, feladatuk mindenek ellenére egy szakmai közösség szolgálata, vagyis elsősorban a szigorúan vett szakkérdésekkel kell foglalkozniuk. Természetes azonban, hogy az amúgy is folyamatosan változó paradigma majdhogynem nap mint nap

állítja újabb problémák, speciális jelenségek elé a professzió művelőit, még inkább érzékelhető ez drasztikus változások közepette, ha az újonnan felbukkanó kérdések eddig elhanyagolt, elhanyagolható vagy egyáltalán nem is létező területeken jelentkeznek. Az aktuálisan felvetődő feladatok, szempontok egyrészt a hazai szerzők önálló tanulmányaiban nyertek formát, másrészt pedig az évek során egyre nehezebben megszerzhető és egyre nagyobb késéssel megérkező külföldi szakfolyóiratok írásait közvetítő szemle-rovatokban kaptak helyet. (Figyelemreméltó adalék az MKÉ-ben, hogy az 1914 júliusában az *Adria* nevű hajóra átadott és Amerikába szánt könyvcsomag sorsáról még 1917 végén sem lehetett semmi biztosat tudni.⁴¹)

A következő táblázat azt mutatja, melyik évben melyik külföldi folyóiratokat ismertette az MKSZ. A KSZ is sokszor közvetítette a külhoni szakajtóban lehozott cikkeket, de ezek szemlézése ebben a kiadványban nem volt annyira rendszeres és következetes, mint a társkiadványban. Az MKÉ-ben nem volt külföldi folyóirat-szemle rovat.

A folyóirat címe (ország)	1914	1915	1916	1917	1918	1919
La Bibliofilia (Olaszország)	+	+	+	+		+
La bibliographe moderne (Franciaország)	+					
The Library Journal (Amerikai Egyesült Államok)	+	+	+			
The Library World (Anglia)	+	+				
Maandblad voor Bibliotheekwezen (Hollandia)	+	+	+			
Österreichische Zeitschrift für Bibliothekswesen (Ausztria)		+				
Rivista delle biblioteche e degli archivi (Olaszország)	+					
Revue des bibliothèques (Franciaország)	+					
Zeitschrift für Bücherfreunde (Ausztria)	+	+		+		
Zentralblatt für Bibliothekswesen (Németország)	+	+	+	+	+	+

* csak az évfolyam első füzetében

x a kiadvány 1914-es számairól

** a kiadvány 1915-ös évfolyamáról

A világháború kitörésének pillanatától kezdve hivatásának érezte a hazai és a külföldi könyvtárosság is úgynevezett háborús gyűjtemények megalapítását. Az ezzel kapcsolatos első köz-

lések a vizsgált kiadványokban még 1914-ben felbukkantak. Az MKSZ és a KSZ is az *I. Vilmos császár* által Berlinben létrehozott és az 1870-es porosz-francia háború dokumentumait

gyűjtő és megőrző *Kriegsbibliothek*ot példaként állítva számolt be *Walther Schultze* berlini királyi főkönyvtárnoknak a *Berliner Tageblatt*ban közölt felhívásáról, melyben a lakosságot is kérte a vonatkozó forrásanyag felajánlására, illetve a lipcsei *Börsenverein der Deutschen Buchhändlers* hasonló célú kezdeményezéséről, amely a *Deutsche Bücherei*ben tervezte külön-gyűjtemény létesítését. A KSZ arról szintén tudósított, hogy a híres BUGRA (*Buch- und Graphik*) kiállításon októberben már be is mutatták az addig megszerzett anyagot. Magyarországon – felismerve, hogy e dokumentumok milyen fontos történeti forrásértékkel rendelkeznek az utókor kutatói számára – úgyszintén megkezdődött a háborús kiadványok gyűjtése; a KSZ közlése szerint Budapest polgármestere is elrendelte a gyűjtést, de a fővárosi Városi Nyilvános Könyvtár maga is megkereste a nyomdákat, hatóságokat a kiadványok megszerzésére,⁴² de épp így speciális állományegységek építésébe kezdtek az Országos Kárpát-egyesület vidéki osztályai és a Székesfővárosi Múzeum is. A Főfelügyelőség pedig megbízta *Divald Kornélt*, hogy a frontokon, illetve a harcok helyszínének közelében (elsősorban Bártfa, Homonna és Máramarossziget környékén) fényképfelvételeket készítsen a világháborút dokumentáló intézmények számára; erre 1915 májusának második felében került sor.⁴³ 1916-ban arról jelent meg hír az MKÉ-ben, hogy Zágrábban hadtörténeti múzeum alapításának munkálatai indultak meg, elsősorban a világháború emlékeinek összegyűjtésére.⁴⁴

Nemzeti könyvtárunk ez irányú tevékenységéről a MKSZ 1915-ös kötetében olvasható *Holub József* bővebb összeállítás. A közlemény szerzője így összegzi a projekt fontosságát:

„A jövő történetírás e nagyméretű háborúra vonatkozólag gazdag anyagot fog majd találni az egész könyvtárra rúgó hivatalos kiadványokban, a résztvevők, katonai attachék, újságírók följegyzéseiben; az itthoni lázas munka s a közhangulat emlékei azonban, amelyek pedig szintén érdekesek és fontosak, legnagyobbbrészt elkallódnak, hacsak nem gondoskodunk idejében megmentésükről és megőrzésükről.”

A kollekcióban azonban magától értetődően a magyarországi kiadványok mellett elengedhetetlen a külföldi (a központi hatalmaktól, a semleges és az ellenséges államokból származó) magyar vonatkozású kútfők beszerzése is. A cikk ismerteti az állománynak a majd csak a háború után elvégezhető végleges rendezése előtti átmeneti szakrendjét:

Hivatalos kiadványok

1. *Népeimhez*
2. *a kormány manifesztuma*
3. *mozgósítási hirdetmények*
4. *segélyezési, összeírási nyomtatványok, úrlapok*
5. *hatóságok küldeményei megyék, városok szerint rendezve*
6. *a székesfőváros*
7. *Horvátország háborús kiadványai*
8. *a bosnyák-hercegovinai országos kormány és Sarajevó községi hirdetményei, stb.*
9. *a hadikölcsönre vonatkozó nyomtatványok*
10. *tábori posta úrlapjai és postai hirdetmények*
11. *vesztéséglajstromok*

Nem hivatalos természetű anyagok

1. *a Ferenc Ferdinánd halálára vonatkozó nyomtatványok*
2. *a harcban elesettek gyászjelentései*
3. *téliruha-mozgalom*
4. *Vöröskereszt*
5. *jótékony célú felhívások, gyűjtőívek, bélyegek*
6. *műsorok*
7. *háborús imák, imakönyvek*
8. *térképek*
9. *képek*
10. *emléklapok*
11. *tréfás nyomtatványok*
12. *képes levelezőlapok*
13. *harci dalok, versek*
14. *hazai és külföldi lapok, folyóiratok egyes számai*
15. *a przemysli Tábori Újság meglévő számai, amelyeket a szerkesztő küldött*
16. *oroszlékek (két orosz felhívás, egyiket egy elesett orosz tisztnél találták, címe: Intelem a keresztény hadsereghez)*
17. *vegyes aprónyomtatványok*
18. *háborús irodalom (már ekkor közel 1000 kötet)*
19. *hadbavonultak levelei, naplói – e rész gyarapodása csak a háború után lesz nagyobb mértékű.*

A háborús jelvényeket a Nemzeti Múzeum éremtára volt hivatott gyűjteni.⁴⁵

Az MKSZ szervezeti kötődése és funkciója okán lehozta az OSZK éves és évnegyedes jelentéseit: ezek szerint 1914 végére a levéltári osztály kezelésében álló háborús gyűjtemény már 8384 darabot számlált, az adományozók között pedig a könyvtár munkatársai mellett magánszemélyek és intézmények is szerepeltek.⁴⁶ A nemzeti könyvtár 1922-ben megfelelő gyűjteményeibe szétosztotta a háborús kollektiót,⁴⁷ az MKSZ-ben közzétett utolsó adatok szerint a különgyűjtemény 1918 végén összesen 148 494 dokumentumból állt.⁴⁸

A világháborús gyűjtemény megszervezése és működtetése azonban szakmai szempontból több fontos könyvtártudományi, és könyvtárelméleti kérdést is felvetett.

Fejérpataky László – a könyvtár igazgatója – és *Holub József* – a gyűjteményért felelős segédőr – 1915-ben tett tanulmányútjáról⁴⁹ az MKSZ 1916-os évfolyama számolt be. Az OSZK két illetékes munkatársának célja a társintézmények munkájának megismerése, a tapasztalatszerzés és tapasztalatcsere volt, illetve a duplum-csere megszervezésére szolgáló hivatalos kapcsolatrendszer kiépítése. *Fejérpataky László* dolgozatából megtudható, hogy ilyen jellegű állományrészek Bécsben, Breslauban, Drezdában és Münchenben találhatóak, de nem mindegyik bibliotéka rendezte ezeket különgyűjteménybe. (Az úti beszámoló a könyvtári vonatkozások mellett a háborús múzeumok munkájáról szintűgy informál.)

Gondot okozott, hogy a világháborús gyűjteménybe – ahogyan ez korábban látható volt – olyan dokumentumtípusok is bekerültek, melyek eddig nem tartoztak a könyvtár gyűjtőkörébe (képeslapok, újságkivágatok, liszt- és kenyérgyegyek⁵⁰). Ezek szakszerű kezelésére alkalmas metódus kidolgozása magától értetődően jelentett szakmai kihívást a Széchényi Könyvtár munkatársai számára. A berlini nemzeti könyvtárban tett látogatás során a magyar kollégákat tájékoztatták a tervezett forrásközlésekről, katalógusokról, bibliográfiákról is, és például jelentős módszertani segítségükre voltak a hírlap kivágatok

könyvtári kezelésével kapcsolatban.⁵¹ Ez a kérdés a KSZ hasábjain a magángyűjteményekkel és könyvtárakkal kapcsolatosan is felvetődött. *Kremmer Dezső* publikált gyakorlati útmutató jellegű tanulmányt még 1915-ben,⁵² az 1916-os évfolyamban pedig *A háborús hírlapgyűjtés* című rövid hír számol be *Sikabonyi Antal*nak a *Budapesti Hírlapban* megjelent írásáról, ahol a szerző javasolta, hogy „a Múzeum hírlaptára szerezzé meg az [...] oly hiányosan megjelenő lapok elkobzott cikkeit a cenzori hivataltól”, mivel a visszaküldött írásokat a szerkesztőségek nem őrzik meg, így ezek a kútfők elvesznek az utókor számára. A KSZ szerkesztője azonban azt is hozzáfűzi, hogy a „bizalmas sajtóirodai utasításokat” is meg kellene őrizni.⁵³ A kiadvány a Vatikáni Könyvtárban működő és *IX. Piusz pápa* által alapított *újságszervény-gyűjtemény*ről és annak háború alatti nagyarányú gyarapodásáról is hírt adott.⁵⁴

A háborús dokumentáció további speciális forrásai a katonanóták; összegyűjtésükre, feldolgozásukra és kiadásukra szervezett zenetörténeti központot Bécsben a közös hadügyminisztérium⁵⁵ – adta hírül 1917-ben a KSZ Krónika rovata. Érdekes *Kőhalmi Béla* szerkesztő *Philobiblos* álnéven írt felhívása is, melyben arra kéri a háborús napilapokat összegyűjtő és azokat padlásukon tároló bibliofil társait, hogy ajánlják fel kollektióikat közgyűjteménynek a hiányok pótlására.⁵⁶

A háborúval és háborúkkal kapcsolatos nyomtatványok nem csak a nagykönyvtárak érdeklődésére tartottak számot: a KSZ rövid hírben ajánlotta a gyűjtők figyelmébe a *Kriege aller Zeiten und Völker...* című közel 8000 tételes antikvárkatalógust, amely a XV–XX. század háborús nyomtatványaiból rendezendő aukcióra jelent meg.⁵⁷

A másik, kifejezetten a háborúhoz kötődő könyvtárszakmai probléma a hadikórházakban lévő sérült vagy beteg katonák, később a frontokon harcoló alakulatok és a hadifoglyok olvasmányokkal való ellátása volt. A sebesült honvédek könyvtári ellátását a MKOF még 1914-ben kezdte meg a háború legelején az államnak való

visszautalásokkal csökkentett – és az egyes intézményektől elvont – keretből. *Wlassics Gyula*, az MKOT elnöke első ízben augusztus 31-én hívta fel a könyvtárakat „szórakoztató, könnyed olvasmányok” felajánlására, hogy azokat a vidéki honvédkórházakat is el tudják látni, ahol a településen nincs népkönyvtár. Már augusztusban megjelentek az első plakátok *Könyvet a sebesülteknek!* felirattal.⁵⁸ A projekt az Országos Hadsegélyező Bizottság (OHB) kórházi alosztálya égisze alatt indult, *Herczeg Ferenc* országgyűlési képviselő elnökletével és *Szabó Ervin*, a fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatójának ügyvezető alelnöksége mellett. A konkrét munka koordinálását *Enyvvári Jenő* könyvtári főtitiszt, bizottsági előadó vezette.⁵⁹ A hónap végére már 120 000 könyv és folyóirat gyűlt össze az OHB-nél; emellett a Tanács és a Főfelügyelőség is átadta a könyvtári rendszer számára már megvásárolt, de még szét nem osztott jubileumi *Mikszáth*-kiadás 250–250 példányát.⁶⁰ Később – szintén a Főfelügyelőség jóvoltából – nagy példányszámban került a katonák kezébe *Ortutay István* munkája, a *József főherceg élete*, és *Gyóni Géza* egy-egy verseskötete. Még 1914-ben – a számszerű adatokat is közlő beszámoló alapján – 1424 könyvtár 191 000 kötetet adott össze, ehhez jött még a kiadók kb. 50 000 kötetes adománya és a Révai Testvérek 100 000 tomusa. (Ezekben azonban sok volt a német nyelvű, illetve különböző irodalmi értékű anyag.)⁶¹ A felajánlások fele az év végére el is jutott a katonákhoz,⁶² és mindhárom szakfolyóirat időről-időre közölte e terület további fejleményeit, statisztikai kimutatásait. 1916 végéig – ameddig a folyóiratok adatközlése terjedt – a Fővárosi Nyilvános Könyvtár 246 000 könyvet és 957 000 folyóiratszámot osztott szét összesen 1283 (132 budapesti, 411 vidéki, 733 ausztriai, 7 németországi) hadikórháznak, ezen felül ellátott olvasnivalóval több fogolytábor és harcoló csapatot. Egy másik forrás szerint összesen kb. 1 200 000 dokumentumot juttatott el egyenruhás olvasókhoz.⁶⁴ Mindezzel együtt, érdekes módon éppen a program lebonyolításában közreműködő Fővárosi Nyilvános Könyvtárhoz kötődő KSZ többször fejezte ki elégedetlenségét e munkála-

tokkal. 1916-ban arról panaszkodott a szerkesztő, hogy például a Szibériában lévő foglyok (de akadnak ilyenek máshol is) még nem kaptak magyar könyveket, és beszámolt arról a megható igyekezetről, ahogyan a távoli fogságban sínylő katonák olvasmányaikról gondoskodtak. („*Azt hallottuk, hogy a bajon úgy segítettek magukon, hogy emlékezetből leírtak ismert, népszerű magyar verseket és elbeszéléseket és azokat sokszorosították, terjesztették a magyar betű utáni szomj kielégítésére.*”) Követendő példának, ahogyan számos alkalommal, a németeket hozta, akik a fogoly egyetemistákat tankönyvekkel, szakkönyvekkel is ellátják.⁶⁵ A berlini királyi könyvtárban megszervezett *Kriegsbücherei* 1914 és 1916 között 528 000 könyvet osztott szét a katonáknak.⁶⁶ A KSZ elégedetlenségének feltehetően az is oka lehetett, hogy a „hivatalos” lapokban közölt pozitív hírek ellenében hangsúlyozzák „ellenzéki” voltukat.

Az MKÉ 1916-ban közölte azt a három levelet, melyekben *Tisza István* miniszterelnök, *Hazai Samu* honvédelmi miniszter és *Kirchner Hermann* altábornagy mondott köszönetet a MKOT-nak a katonák könyvtári ellátásáért.⁶⁷ A frontkönyvtárak alapításának védnökségét *Ferenc Szalvátor főherceg* vállalta magára – az Értesítő 1918-ban közzétette azt a dokumentumot, amelyben a főherceg elismerését fejezte ki a ’Könyvet a harctérre!’ programot részben lebonyolító Vöröskereszt Egyesületnek.⁶⁸

A sérült és beteg katonák ellátása abban a tekintetben is megnehezítette a könyvtárak helyzetét, hogy sok könyv elkallódott, károsodott a kórházi és frontviszonyok között,⁶⁹ illetve a háborúk során mindig jelentkező ragályos betegek által forgatott kötetek fertőtlenítéséről is gondoskodni kellett. Az érdeklődő könyvtáros az első háborús híreket és adatokat közlő éves jelentésben eldugva meg is találhatta a megfelelő receptet: ha fertőző beteg használta a könyvet, formaldehid-gőzben vagy alkoholos vízgőzben kellett megtisztítani.)⁷⁰ Az MKSZ külföldi lapszemléje hívta fel a figyelmet a *The Library Journal* 1914-es évfolyamában közölt, éppen aktuálissá vált cikkekre, amely *William R. Reinick*nek *Books as a source of disease* című (eredetileg az *American*

*Journal of Pharmacy*ban közölt) tanulmányából készített kivonatot arról, miképpen válhatnak a könyvek betegségek veszélyes hordozójává.⁷¹ Az első világháborúban alkalmaztak először harci gázokat. Ezek egyik rettenetes következménye volt, hogy nagyon sok katona vesztette el a szeme világát. Nem véletlen, hogy recenzió jelent meg az MKSZ 1916-os számában a vakok könyvtári ellátását taglaló szakkönyvről. Gulyás Pál bevallja az ismertetésben, hogy a kiadvány „*a könyvtárügy egy teljesen elhanyagolt ágáról*” szól.⁷² Sajnálatos módon nem lehet tagadni annak a jogosságát sem, hogy Gulyás 1917-ben megjelent, az akkori könyvtárügy nagy horde-rejű aktuális kérdéseit taglaló *Könyvtári problémák* című munkájának egyik fejezete szintén a Braille-írással könyvtárak problematikájával foglalkozik.⁷³ Szomorú társadalmi igénynek felelt meg a MKOF 1918 tavaszán, amikor felkérte a Vakokat Gyámolóító Országos Egyesületet, hogy vegye fel a kapcsolatot a vidéki könyvtárakkal, és a Vak Katonák Országos Intézetét is bevonva az együttműködésbe szervezze meg a Braille-írással könyvek könyvtárközi kölcsönzését a csomagok portómentesen szállításával.⁷⁴ A KSZ ismét – valljuk be, jogosan – állítja olvasói elé példaként a németországi törekvéseket: Marburgban a világtalan egyetemi hallgatók számára könyvtárat és oktatási központot alapítottak, melynek egyik fontos célkitűzése a vakok egységes gyorsírásának kidolgozása volt.⁷⁵ A civil lakosság háborús irodalommal való ellátása és a katonák olvasmányainak biztosítása, illetve a háborús cenzúra jelenléte – mely elsősorban a hírlapokban megjelent közleményekre és a könyvkivitelre vonatkozott⁷⁶ – mindenképpen felvetette a háborús vagy békepárti propaganda kérdését. A közgyűjtemények értékorientációja mindig is fontos és sok vitára alkalmat adó kérdés volt, azonban különleges jelentőségre tesz szert a probléma, ha ilyen kiélezett társadalmi környezetben vetődik fel. A két „hivatalos” orgánus került e a kényes témát, csak a KSZ közölt némi állásfoglalást *Dienes László* tollából. („*Neutrális álláspontot kell-e elfoglalnia a könyvtáraknak a békemozgalommal szemben is, mint általában a kontroverzális kérdésekkel*

szemben vagy pedig jogosult-e előnyére beavatkozni, azaz a propagandát elősegíteni?”⁷⁷)

A feltett kérdésre a következő, a fővárosi köz-könyvtárat több tekintetben is jellemző liberális álláspontú választ adja: a könyvtárak, a korabeli paradigma részesei, elszenvedik a háborút, a hadi események és következményei visszavetik a könyvtárak fejlődését, de ez sem jogosítja fel őket a háborús propagandára; a körülmények adta kereten belül az állomány szabadelvű és hatékony fejlesztése kell törekedniük.

A világháború és a soknemzetiségű Monarchia közeledő széthullása más megvilágításba helyezte a nemzetiségi kérdést. A nemzeti könyvtárnak a lehetőségek leszűkült volta miatt leginkább a háború utáni, jövőbeli kulturális-könyvtári együttműködéseiről *Bajza József* (*Szücsi József* álnéven) tett közzé egy dolgozatot az MKSZ-ben.⁷⁸ (Bajza 1906 és 1918 között volt a bibliotéka munkatársa, és már ekkor intenzíven foglalkozott a magyar-délszláv történelmi és kulturális kapcsolatokkal. 1919–1920-ban a külügyi tárca sajtóosztályának volt a délszláv referense, 1923-tól pedig a pesti egyetem a horvát tanszékének tanára.⁷⁹) A *Könyvtárunk balkáni feladatai* című publikációja szerint „*A magyarság földrajzi, néprajzi, politikai és gazdasági helyzetének végzetes félreismerése az, hogy figyelmünket elsősorban nem a velünk közvetlen összeköttetésben álló népek kötik le. [...] Mintha a világháború véres tanulságai mégis a helyes út felé kezdenének bennünket sodorni*”, vagyis a meglévő nyugatra, Ausztria és az Adria felé, illetve északi cseh, lengyel, rutén és orosz irányú kapcsolatrendszer ki kell egészíteni a Balkáni népekével. Hátborzongató Bajza érzékenysége, amivel a háborút lezáró eseményeket előre látta és láttatta: „*A világháború befejezése után Európa szerte lázas munka fog megindulni. A hosszú háború rettenetes veszteségeit minden nemzet fokozott munkálkodással igyekszik helyreépíttetni. Mindegyik nemzet rajta lesz, hogy a háború által teremtett új helyzetet lehetőleg a maga számára aknázza ki. E versenyből hazánk sem maradhat el, hacsak az anyagi és politikai elsorvadás veszedelmének nem akarja magát kitenni. A versenyre pedig föl kell fegyverkezniünk, elsősorban a tudás fegyverével.* [Ebben

a] *legfontosabb könyvtárunk [OSZK] e balkáni gyűjteményének szervezése.*” E kérdés a recenziált kiadványok tekintetében is súlyt kapott. Gulyás egy vonatkozó témájú bibliográfiáról írta, hogy „a világháború folytán fokozottabb aktualitást nyert nemzetiségi kérdés irodalmát repertorizálja.”⁸⁰

Már a háború időszakában – sokszor az intézmények túléléséért folytatott küzdelem közepette – foglalkozott a szakajtó a könyvtári rendszer jövőjével, a leendő – ma úgy mondanánk – stratégia sarokpontjaival. Bajza már említett dolgozata mellett ehhez a gondolatkörhöz tartoznak az egymásra reagáló, egymással vitába szálló közlemények. Ezek egyike Mihalik József *Még egy szó a közművelődési könyvtárakról*,⁸¹ illetve Gulyás Pál erre válaszoló írása az MKSZ-ben,⁸² de éppúgy stratégia-kezdeményhez sorolható a KSZ-ben közölt *Mi vár a könyvtárakra a hábo-*

rú után? c. cikk is, mely nagyobb szerepet szán a könyvtáraknak a szabadidő várható növekedése miatt.⁸³

Sokkal szomorúbb módon vetődik fel ez a kérdés az első világháborút lezáró trianoni béke után. Mi történik majd az elcsatolt területek tékaival, hogyan működhet majd könyvtári rendszer *Csonka-Magyarországon?*

Az MKSZ 1922-es kötete hozta Gulyás Pál *Magyarország könyvtárai és a trianoni béke c. összeállítását.* Az események tragikus konklúziója, hogy „szellemi javainkban is jelentősen megkárosítottak bennünket. E szellemi javak legfontosabb letéteményesei könyvtáraink voltak, melyek tetemes része a megszállott területekkel együtt kikapcsolódott a magyar szellemi élet egységéből”. Ezt részletezi Gulyás különféle szempontú statisztikai adatok formájában.

Könyvtárak száma 1920 előtt	Összes kötetszám	Külföldre került könyvtár	Külföldre került kötetek száma	Maradt könyvtár	Maradt kötetszám	Százalékos veszteség a kötetszám-ban
Népkönyvtár: 5961	1 111 023	3426	618 628	2535	492 395	(55,6%)
Tudományos, közművelődési könyvtár: 1348	9 328 306	745	4 084 309	603	5 243 997	(55%)

Egy másik metszetben Gulyás alábbi kimutatása „csak” a jelentős tudományos értékű, országos, regionális vagy helyi közgyűjtemények, oktatási intézmények és egyházak központi tékáira terjedt ki: figyelmen kívül hagyta az intézmé-

nyek testületeinek és a szakmai vagy civil szervezeteknek a kollektívait, tehát adatközlése a 485 legjelentősebb hungarológiai tudományos könyvgyűjtemény legértékesebb állományegységeinek sorsáról nyújt képet:

	Intézmények száma	Összes kötetszám	Kézirat	Ősnyomtatvány	RMK
1920 előtt	485	6 229 547	91 741	6600	15 513
1920 után	265 (54,64%)	2 952 673 (47,4%)	23 855 (26%)	1753 (26,3%)	6 463 (41,7%)

A cikk utal arra, hogy a külföldre került magyarság ellátásában ezek jó szolgálatot tehetnének, de félt, hogy a gyűjtemények is osztoznak majd a magyarság sorsában, és nagy részük megsemmisül, „hiszen nem kell próféta i hlet annak megállapítására, hogy a magyar tudományosság csakis a magyar impérium alá tartozó területen fejlődhetik tovább”.

A dolgozat hosszan sorolja még a megrázó számadatokat. (Csak egy további példa a gyűjtemények megosztására vallási szempontból: Magyarország elvesztette a görög-keletiek román és unitárius tékáinak összességét, a görög-keleti szerb gyűjtemények 75%-át, az evangélikusok 70,4%-át, a katolikusok 57,61%-át, a zsidó egyház könyvgyűjteményeinek 50%-át, a reformátusok 29,41%-át.)

A könyvtárak keletkezési ideje szerint legrégebbi könyvesházaink nagyobbik része is kikerült a magyar könyvtári rendszerből. A hat középkori eredetű közül elveszett négy, a tizenöt XVI. századi kollekciónak pedig csak hat maradt hátránkban belül.⁸⁵ Ezek a veszteségek, a már meglévő gyűjtemények elcsatolása és a kutatók számára a hozzáférés jóval nehezebbé vagy akár lehetetlenné válása azonban még nem jelentették a könyvtári rendszerre háruló problémák teljességét. A nemzeti könyvtár és a nemzeti könyvtári funkciók megvalósulása újabb szempontot képvisel a veszteséglistán: „*az Orsz. Széchényi-Könyvtár a jövőt illetően súlyos és nehéz probléma előtt áll. Hogyan fogjuk megvalósítani a jövőben könyvtárunk nagy feladatát, hogy továbbra is az összes magyar szellemi termékek gyűjtő- és megőrző helye legyen, mikor Hazánk szét van darabolva. Mi a régi Magyarországról, annak nyomtatott termékeiről ezután sem mondunk le. [...] [De hogyan lehet] összegyűjteni mindazt, amihez eddig a törvény ereje segített hozzá?*”⁸⁶ – szövege az 1919-es jelentés, a következőkben pedig már ez olvasható: „*Könyvtárunk a hungarikumok gyűjtésében mindamellott ma is a világháború előtti magyar terület elvi épességének álláspontját foglalja el s továbbra is a csonkítatlan Magyarországi szellemi termésének őrzője kíván maradni.*”⁸⁷

Ez a töredékes szemelvényekből, a lehatárolt forrásbázisból nyert információs mozaikdarabokból összeállítható hiányos és elnagyolt kép is bizonyítja, hogy a könyvtári szaksajtó – a háború életének egyetlen kicsiny szegmenseként – milyen érzékenyen és sokszínűen reagált az első világháború eseményeire, a kor kihívásaira. A három lapban közölt publikációk, hírek, statisztikák ízelítőt adnak egy (főként akkor még) tipikusan elefántcsonttoronyba vonuló bölcsész, „szobatudós” professzió művelőinek küzdelmeiből, illetve az akkoriban meg- és kikövezt, saját lehetőségeikhez, cselekvési terükhöz mérten elfogadott és betöltött újfajta társadalmi szerepvállalásából.

Jegyzetek

1. A Magyar Tudomány Napja alkalmából a NYME SEK Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kara 2014-ben az I. világháború kitörésének centenáriumaához kötődően *A Nagy Háború, amely átforgatta a hátszágokat* címmel rendezett konferenciát, ahol a tanszékek oktatói saját tudományterületük „mikrotörténelmi” feldolgozását prezentálhatták. Jelen tanulmány az ottani előadás szerkesztett változata. A szombathelyi előadás földrajzi szempontból is igyekezett mikro-történelmi képet adni, és külön kitért a három folyóiratban esetlegesen megtalálható helyi, megyei vonatkozásokra: ezek szerkesztői javaslatra a Könyvtári Figyelő tisztelt olvasói számára a jegyzetekbe kerültek.
2. Vö: POGÁNY György: *A magyar könyvtári szaksajtó vázlatos története 1-2.* = Könyvtári Figyelő, 1996. 4. sz. 585–596. p. és 1997. 1. sz. p. 13–25. p. – A vonatkozó rész: 1996. 4. sz. 589–592. p.
3. Vö. GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái.* 11. köt. Bp. Argumentum – MTA Könyvtár, 1992. col. 591–598.
4. Vö. MIHALIK József: *Helyzetünk = Múzeumi és Könyvtári Értesítő,* 1914. 237. p. [A továbbiakban: MKÉ]
5. Vö. SZÓTS Zoltán Oszkár: *Könyvtárosok frontszolgálatban. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai és az első világháború* In: *Tanulmányok. Történettudományi Doktori Iskola. Főszerk. Bárdosi Vilmos.* Bp. ELTE, 2012. 223. p.
6. A besorozott könyvtári munkatársakkal kapcsolatban regionális szempontból jelentős adat, hogy Szombathelyről Szabó József városi hivatalnok vonult hadba. Vas megye népkönyvtárkezelői közül a celldömölki kollégáról, Boda Sándorról tudható, hogy 1916. december 16-án elesett az orosz Volodmir-Volinszkijnél. (Vö. Újabb kimutatás a hadbavonult népkönyvtárkezelőkről = *Magyar Könyvszemle* [a továbbiakban MKSZ], 1917. 267. p.)
7. Vö. *Könyvtáraink személyzete és a háború = MKSZ,* 1915. 119–120. p., illetve *A Főfelügyelőség és a háború = MKÉ,* 1915. 144. p.
8. *Könyvtáraink személyzete és a háború = MKSZ,* 1915. 240–242. p.
9. Vö. *Kimutatás a hadbavonult népkönyvtárkezelőkről = MK,* 1915. p. 124–125. p., illetve *Mihalik József: Intézményeink és a háború = MKÉ,* 1915. 26. p.
10. *A budapesti királyi magyar tudományegyetem könyvtárának 1914., 1915. és 1916. évi állapotáról = MKSZ,* 1918. 120. p.
11. *Kimutatás a hadbavonult népkönyvtárkezelőkről = MKSZ,* 1916. 256. p.
12. *Újabb kimutatás a hadbavonult népkönyvtárkezelőkről = MKSZ,* 1917. 269. p., illetve *Az Orsz. Tanács 1916. november hó 9-iki üléséről = MKÉ,* 1916. 217. p.
13. Vö. GULYÁS Pál: *A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa 1914-1917. évi működése = MKÉ,* 1918. 92. p.
14. Vö. MIHALIK József: *Helyzetünk = MKÉ,* 1914. 237., 239. p.
15. Vö. *A könyvtárak kiselejtezésre szánt főlös példányai = MKÉ,* 1916. 53–54. p.

16. Vö. GULYÁS Pál: A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa 1914-1917. évi működése = MKÉ, 1918. 92. p.
17. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 5., 8. p.
18. Vidéki könyvtáraink 1916-ban = MKSZ, 1918. 185–186. p.
19. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 8., 11. p.
20. A Főfelügyelőség 1915. jan. 16-iki üléséből = MKÉ, 1915. 144. p.
21. A Főfelügyelőség 1918. április hó 24-én tartott üléséről = MKÉ, 1918. 144. p.
22. Magánkönyvtárak adó alá vonása = K SZ, 1916. 46. p.
23. Egy amerikai könyvtáros = Könyvtári Szemle [a továbbiakban: K SZ], 1916. 103–104. p.
24. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 10., 11. p.
25. Vö. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 13. p.
26. Olvasókedv a háború alatt = K SZ, 1914. 212. p.
27. Könyvtárak sorsa a világháborúban = MKSZ, 1916. 125–126. p.
28. MIHALIK József: Reformok. 1–2. = MKÉ, 1915. 151–165. p.; 1916. 1–9. p.
29. Népkönyvtárak az ifjúsági egyesületek kezében = MKÉ, 1915. 149. p.
30. Az intézkedéscsomag a Vasvármegyei Kultur-Egyesület számára mindenképpen állami dotációjának megnövekedését hozta. Az 1915-ös tervezetben a téka még nem szerepelt, ám a MKÉ 1916-os adatközlésében már megtalálható az állami szubvencióra jogosult 24 intézmény között, sőt a végül elfogadott változat deklarálja, hogy ezen, az ún. I. kategóriába tartozó közgyűjtemények a korábbinál több államsegélyben részesüljenek, így a vasi megyeszékhely a korábbi 2200 korona helyett az 1915/1916-os költségvetési évtől 4000 koronát kapjon, és kapott is. A sok nehézség mellett így az első világháború időszaka ezen gyűjtemény számára – ebből az egyetlen szempontból – a korábbinál kedvezőbb helyzetet teremtett. [Vö. MIHALIK József: Reformok. 1. = MKÉ, 1915. 163. p., uo.: 2. = MKÉ, 1916. 4–5. p., illetve MIHALIK József: A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó gyűjtemények új csoportosítása = MKÉ, 1916. 62., 65. p.] – Más szempontból azonban ez semmiképpen sem mondható el, hiszen a város majd összes iskoláját 1915-ben hadikórházi célokra foglalták le, így a múzeum kénytelen volt saját épületének legnagyobb részébe az oktatást befogadni. Ez természetesen a kiállítások bezárásával járt; az egyesület egyedüli szolgáltatási formája a múzeumi könyvtár maradt, ám a 30 fős és 1914 októberében újra megnyitott olvasóterem sem vonzott elég helyben olvasni vágyót, leginkább a szépirodalom kölcsönzésére volt kereslet. Ezt az állományrészt még 1913-ban sikerült jelentősen kibővíteni. Mindazonáltal a Kultúr-Egyesületet 1914 júliusában meglátogató *Fejérpataky László*, *Mihalik József* és *Semayer Vilibald* főfelügyelők jelentése szerint „ez nem méltó sem Szombathely közönségéhez, sem a kultúrához, [hogy] könyvtára ekképpen a regénykölcsonkönyvtár nivójára süllyed”. A jelentés a későbbi reform alap gondolataival összhangban az állomány tudományos és ismeretterjesztő irodalommal való kiegészítését javasolja. (Vö. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 21. p., illetve A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1914. évben = MKÉ, 1915. 118–121. p.) A későbbi többlettámogatás a fokozatosan nagyobb közművelődési könyvtárrá válás anyagi alapja volt és segítségével a könyvtár állománya ugyan nem sokat gyarapodott, de lassan a használók számában mégis növekedés következett be. A MKOF 1916-ban újra vizitációt végzett az intézményben, *Fejérpataky* és *Mihalik* jelentése („az alig egy évtizedes épület ijesztő romlásáról számol be, teljes elismeréssel emlékeznek meg a könyvtárról, mely a háborús viszonyok dacára is fennakadás nélkül folytatja kulturális tevékenységét”) ellenére, az olvasóterem a háború végéig iskolai célokot fog még szolgálni. Az MKSZ az új könyvtárőr személyét is megemlíti (*Bakos István* főreáliskolai tanárt), és az is megtudható, hogy ekkor sikerült megszerezni a leginkább német szépirodalmi könyveket tartalmazó *Bertalanffy-gyűjteményt*. (Vö. Vidéki könyvtáraink 1916-ban = MKSZ, 1917. 196–197. p.) – *Bertalanffy Gyula* prépost, éneklőkanonok 1915. december 18-án halt meg Szombathelyen, írásai, műfordításai több lapban is megjelentek. (Vö. GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Bp. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1941. col. 132.)
31. Vidéki könyvtáraink 1916-ban = MKSZ, 182–199. p., illetve Vö. MIHALIK József: Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés = MKÉ, 1916. 193. p.
32. GULYÁS Pál: Könyvtárak sorsa a háborúban = MKSZ, 1914. 120–121. p., illetve GULYÁS Pál: Könyvtárak sorsa a világháborúban = MKSZ, 1916. 125–126. p.
33. [Kőhalmi Béla] *Philobiblos*: Elpusztult és fenyegetett könyvtárak = K SZ, 1914. 183. p.
34. MELICH János: A hazai szlovén irodalom = MKSZ, 1917. 266. p.
35. BRAUN Róbert: Válasz = MKSZ, 1918. 128. p.
36. Vö. CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESEY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987. 333. p.
37. KNER Imre: A magyar könyv jelenéről és jövőjéről = K SZ, 1916. 105–122. p.
38. JASCHIK Álmos: A háborús könyvművészet In: Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. 24–30. p.
39. PEISNER Ignác: Egy könyvbarát siralmi = Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. 31–36. p.
40. BAKSA Kelemen: Üdvözlégy papírkötés! = K SZ, 1917. 77–78. p.
41. GULYÁS Pál: A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa 1914–1917. évi működése = MKÉ, 1918. 82. p.
42. Vö. A háború könyvtára = MKSZ, 1914. 354–356. p., illetve Háborús irodalom gyűjtése = K SZ, 1914. 217–218. p.
43. Vö. DIVALD Kornél: A háború emlékei és múzeumaink =

- MKÉ, 1915. 167. p., illetve Harcztéri felvételek Sáros és Zemplén vármegyéből = MKÉ, 1915. 172–173. p.
44. Hadtörténeti Múzeum Zágrábban = MKÉ, 1916. 59. p.
45. HOLUB József: Az Országos Széchényi Könyvtár háborús gyűjteménye = MKSZ, 1915. 99–101. p.
46. Az adományozók között a Vörös-Kereszt egylet vasmegeyi választmányát is megtalálhatja a figyelmes böngésző. (Vö. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1914. év negyedik negyedében = MKSZ, 1915. 108–109. p.)
47. A gyűjtemény történetével kapcsolatban részletesen vö. SZÓTS Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Bp. OSZK – Gondolat, 2014.
48. 1917 végén az állomány 125 123 tétel volt, az 1918-as gyarapodás pedig 23 371. (Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1917. évben = MKSZ, 1918. 138. p., illetve A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtára az 1918. évben = MKSZ, 1919. 62. p.)
49. Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára az 1915. évben = MKSZ, 1916. 138. p.
50. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának háborús gyűjteménye = MKSZ, 1915. 257. p.
51. Vö. FEJÉRPATAKY László: A háború irodalma németországi könyvtárakban = MKSZ, 1916. 1–18. p.
52. KREMMER Dezső: Újságszelvények gyűjtése = KSZ, 1915. 58–70. p.
53. A háborús hírlapgyűjtés = KSZ, 1916. 130. p.
54. A vatikáni könyvtárnak híres értéke az újságszelvény-gyűjtemény = KSZ, 1915. 125. p.
55. Zenetörténeti központot szervez a közös hadügyminisztérium = KSZ, 1917. 98. p.
56. KÖHALMI Béla: Történelmi idők In: Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. 89–90. p.
57. Antikvárkatalógus = KSZ, 1915. 224. p.
58. Könyvet a sebesülteknek! = KSZ, 1914. 215. p.
59. A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár működéséről = MKSZ, 1915. 249. p.
60. MIHALIK József: Helyzetünk = MKÉ, 1914. 238. p.
61. Könyvet a sebesülteknek! = KSZ, 1914. 215–216. p.
62. Vö. MIHALIK József: Intézményeink és a háború = MKÉ, 1915. 52 [125]. p.
63. A budapesti Városi Nyilvános Könyvtár [éves jelentése 1916-ról] = MKÉ, 1916. 231–232. p.
64. A Városi Könyvtár kebelében működő sebesülteket könyvvel ellátó osztály = KSZ, 1917. 40. p.
65. Hadifoglyaink = KSZ, 1916. 83. p.
66. Katonák és hadifoglyok = KSZ, 1917. 84. p.
67. Három elismerő irat = MKÉ, 1916. 177. p.
68. Vö. A Főfelügyelőség 1918. május hó 11-én tartott üléséből = MKÉ, 1918. 156. p.
69. A szombathelyi Vasvármegyei Kultúr-Egylet jelentésében is szóvá tette, hogy a könyvtári állomány megsínylette a honvédek ellátását. (Vö. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben. 149–150. p.)
70. Népkönyvtáraink és a háború = MKSZ, 1914. 356. p.
71. Vö. Külföldi folyóiratok szemléje = MKSZ, 1916. 115. p.
72. GULYÁS Pál: Karl Satzenhofer Gründung und Verwaltung von Blindenbibliotheken = MKSZ, 1916. 239–240. p.
73. Vö. GULYÁS Pál: Könyvtári problémák. Bp. Szerző, 1917. 172–180. p.
74. Vö. A Főfelügyelőség 1918. május hó 11-én tartott üléséből = MKÉ, 1918. 154. p.
75. Vak egyetemi hallgatók számára könyvtárat = KSZ, 1917. 84. p.
76. Vö. A háborús hírlapgyűjtés = KSZ, 1916. 130. p. – Ismeretetés arról, hogy tavasz óta Németországban könyvcenzúra van = KSZ, 1917. 82. p.
77. DIENES László: A könyvtárak és a békemozgalom = KSZ, 1915. 95–96. p.
78. Vö. [Bajza] Szücsi József: Könyvtárunk balkáni feladatai = MKSZ, 1917. 1–13. p. – Az idézetek forrása: 1., 13. p.
79. Vö. GULYÁS Pál: Magyar írói álnévlexikon. Bp. Akadémiai K., 1956. 427. p., illetve a BAJZA József szócikk In: Új magyar életrajzi lexikon. 1. köt. Bp. Magyar Könyvklub, 2001. 264–265. p.
80. GULYÁS Pál: Sipos Kamillo (Léczfalvi): A nemzetiségi kérdés könyvészetéhez. 1. kötet. Kolozsvár, 1915 = MKSZ, 1917. 113–115. p.
81. MKÉ, 1918. 127–142. p.
82. GULYÁS Pál: Még egy szó a magyar közművelődési könyvtárakról = MKSZ, 1918. 218–222. p.
83. Mi vár a könyvtárakra a háború után? = KSZ, 1916. 74–75. p.
84. MKSZ. 1922. 225–229. p.
85. GULYÁS Pál: Magyarország könyvtárai és a trianoni béke = MKSZ, 1922. 225–229. p.
86. Jelentés az Orsz. Széchényi-könyvtár 1919. évi állapotáról = MKSZ, 1920/1921. p. 138.
87. Jelentés az Orsz. Széchényi-könyvtár 1920. évi állapotáról = MKSZ, 1920/1921. p. 140.

Beérkezett: 2015. február 5.